

UDK 355.4(=18):(=163.41)“1882/1912”

Izvorni znanstveni rad

LOKALNI ALBANSKO-SRPSKI SUKOB U RAZDOBLJU 1881-1912: POKUŠAJ NOVE, TIPOLOŠKE KARAKTERISTIKE

Vojćeh Šćepanjski
Poznanj – Torunj, Poljska

Abstrakt: U radu se govori o lokalnim albansko-srpskim sukobima u razdoblju od 1881. do 1912. godine u evropskom dijelu Osmanskog carstva. Posebna je pažnja posvećena tenzijama u Kosovskom vilajetu. Autor te konflikte sagledava na tri razine: sukobi na ekonomskoj osnovi, sukobi na religioznoj osnovi i sukobi na političkoj osnovi.

Ključne riječi: Albanci, Srbi, konflikti, Kosovo

Abstract: The subject of this article are Albanian-Serbian local conflicts from 1881 to 1912, which took place in European provinces of Ottoman Empire.

The particular attention was paid for contemporary tensions in Villayet of Kosova. There are separated three fundamental backgrounds of this conflicts: economical (in a wide meaning), religious and the background of political aspirations.

Key word: Albanians, Serbs, conflicts, Kosovo

Druga polovina sedamdesetih godina XIX. stoljeća i početak sljedeće decenije je period kada je formirano novo obličje Jugoistočne Evrope. Za historiju Albanaca i Srba, kao i njihovih međusobnih odnosa, prijelomni značaj takvih događaja kao što su: velika istočna kriza, sporazum u San Stefanu, Berlinski kongres i djelatnost Prizrenske lige u historiografiji se ne dovodi u pitanje. U mnogim historijskim radovima ističe se da su događaji i iskustva iz perioda od 1875. do 1881. imali neobično velike posljedice, da su u njihovom znaku protekle čitave kasnije decenije u tom dijelu Evrope. Što se tiče historije srpsko-albanskih odnosa, sasvim sigurno se može reći da se to odnosi na trideset, a tačnije – trideset jednu godinu neposredno posle 1881. g., dakle između ukidanja Prizrenske lige od strane Turaka i I balkanskog rata i proglašavanja nezavisnosti Albanije u Flori (alb. Vlora) 1912. g. U odnosima između Albanaca i Srba u to vrijeme je češće nego ikada ranije dolazilo do napetosti i otvorenih, obostranih sukoba.

Predmet razmatranja u ovom članku je pitanje lokalnih albansko-srpskih sukoba od 1881-1912, koji su se odvijali u evropskim provincijama Osmanskog carstva (posebno u Kosovskom vilajetu). Pojedini konflikti Albanaca i Srba, do kojih je tada dolazilo na tom terenu (kao i na teritoriji južnosrpskog vranjanskog i topličkog okruga), bili su – i pored izvjesnih zajedničkih imenitelja – različitog karaktera, razmjera i dinamike. Pomenuti sukobi dokumentirani su u opširnim izvorima, mnogi od njih opisani su u stručnoj literaturi (naročito u srpskoj historiografiji). Oslanjajući se na rukopisne i štampane izvore lako se može obraditi katalog, kao i kalendar srpsko-albanskih sukoba do kojih je dolazilo krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. Međutim, takav pristup problemu ne omogućava da se odgovori na pitanja o:

- široko shvaćenim uslovima pogoršavanja srpsko-albanskih odnosa,
- dinamici sukoba između Albanaca i Srba,
- stvarnom karakteru pojedinih sukoba,
- pravilima koja su upravljala tokom tih sukoba,
- značaju iskustava poslije albansko-srpskih sukoba za srpski odnos prema Albancima i albanski odnos prema Srbima.

Da bi se dublje dotakla navedena pitanja, treba pokušati razmotriti albansko-srpske konflikte koji su se odvijali u periodu od gašenja Prizrenske lige do izbivanja I balkanskog rata uz pomoć nekakvog ključa. Na primjer, može se to uraditi stvarajući tipologiju razmatranih događaja i sukoba, kao i predlažući korišćenje u njihovoj analizi određenih teorijsko-modelskih rješenja. Ovo izlaganje je upravo takav pokušaj, baziran prije svega na prilično selekcioniranim srpskim izvorima.

Pitanju lokalnih konflikata između srpskog i albanskog stanovništva evropskih provincija Osmanskog carstva prilazi se ovdje u problemskoj konvenciji. Razlikuju

se tri glavne osnove razmatranih sukoba: 1. ekonomska (široko shvaćena), 2. vjerska, 3. osnova političkih aspiracija.¹

U okviru svake grupe problema u nastavku su predstavljene isključivo odabrani sukobi, klasificirani kao karakteristični za navedene tipove. Više pažnje posvećeno je u tekstu sukobima Albanaca i Srba koji su izbijali na ekonomskoj i vjerskoj osnovi, nego konfliktima koji su imali osnovu u političkim ambicijama. Egzemplifikacija je povezana sa razmatranjima čiji je cilj dvojakog karaktera: ukazivanje na faktore presudne za razvoj albansko-srpskih konflikata, podređenih pojedinim tipovima (uslovi) i signaliziranje na to u kojem su se periodu sukobi određene vrste pojačavali, a u kojim su gubili na snazi i značaju (dinamika).

Prije nego što pređem na dalje izlaganje, neophodna je još jedna napomena: postoji velika teškoća da se neki albansko-srpski sukobi od 1881-1912 klasificiraju u određeni tip zbog toga što su pojedini sukobi bili na ekonomskoj i vjersko-društvenoj osnovi, kao i na osnovi političkih težnji. Međutim, problemi te vrste ne mogu nikad, kako je to konstatirao između ostalih Ježi Topolski, onemogućiti napore da se prošlost objasni pomoću stvaranja modela, izvedenih iz promišljenih teorijskih uopštenja.²

Sukobi na ekonomskoj osnovi

Sukobi čija je glavna osnova bila ekonomska činili su većinu konflikata do kojih je u periodu od 1881-1912 dolazilo između Albanaca i Srba, koji su zajedno nastanjivali evropski dio Osmanskog carstva. Najveći dio sukoba tog tipa bili su incidenti povezani sa pljačkama, izazvani težnjom jedne od strana da na račun druge postigne lak materijalni dobitak.

Osnovni faktor koji je uticao na pojavu sukoba na ekonomskoj osnovi u albansko-srpskim odnosima u posljednje dvije decenije XIX. i prvoj deceniji XX. stoljeća bio je tadašnja loša privredna situacija u Osmanskom carstvu. U velikoj mjeri upravo je njena rezultanta bila ekonomska situacija većine albanskih i srpskih podanika sultana, koja se može odrediti kao izuzetno loša (izuzimajući položaj društvenog sloja koji su činili imućni albanski begovi i age). Stanje permanentne privredne kri-

¹ Tipologizacija predstavljena u ovom izlaganju inspirisana je teorijskim koncepcijama koje je obradio Tadeuš Lepkovski, s ciljem da objasni historijski proces u poljskim zemljama: T. Łepkowski, *Polska – narodziny nowoczesnego narodu 1764-1870*, Poznań, 2003, s. 109.

² J. Topolski, *Istorijsko objašnjenje kao teorijski i metodološki problem*, *Istorijski časopis*, XXXVII, 1990, s. 229-239; i s t i, *Historycy i wyjaśnianie*, *Historyka*, XXI, 1991, s. 33-43; i s t i, *Wyjaśnianie historyczne w świetle dyskusji filozoficznych i praktyki historyków*, *Poznańskie Studia z Filozofii Nauki*, 12/1992, s. 191-216.

ze Osmanskog carstva uzrokovalo je povećanje poreskih obaveza, kojima je na Balkanu bilo opterećeno naročito nealbansko hrišćansko stanovništvo³. Pokušaji primoravanja Albanaca da regularnije plaćaju poreze uglavnom su izazivali pobune širih razmjera i društvene nemire.

Normalnu egzistenciju sultanovih podanika krajem XIX. i početkom XX. stoljeća onemogućavali su ratovi koje je Osmansko carstvo vodilo na Balkanskom poluostrvu i van njega. Rezultat sukoba između 1875-1878. bila je pauperizacija stanovništva čitavog evropskog dijela Osmanskog carstva, posebno Kosova i vardarskog dijela Makedonije. Osmansko-grčki (IV-V 1897) i osmansko-italijanski rat (1911-1912) bili su za Srbe i Albance od ekonomskog značaja. Kao dobrovoljci, porijeklom uglavnom iz albanskog muslimanskog društva koje je pomagalo Osmanlijama (posebno u sukobu s Grčkom) ili nasilno mobiliziranih regruta (kako Albanaca, tako i Srba) u pomenutim ratovima učestvovali su mnogi srpski i albanski stanovnici evropskog dijela Osmanskog carstva. Već samo njihovo prisustvo na frontu u vrijeme koje bi u normalnim okolnostima bilo iskorišćeno za obične radove, dovodilo je do pogoršanja materijalnog statusa obje zajednice. Eskalacija srpsko-albanskih sukoba na ekonomskoj osnovi, kao i privredna rivalizacija Srba i Albanaca u godinama neposredno poslije gore navedenih vojnih sukoba 1875-1878. i 1897. godine bilo je regularna pojava koja zaslužuje da bude primijećena.⁴

³ Opširnije o tim obavezama, vidi: M. F. P e t r o v i ć, *Dokumenti o raškoj oblasti 1900-1912*, Beograd 1995, s. 14-15; Đ. M i k i ć, *Društvene i ekonomske prilike kosovskih Srba u XIX i početkom XX veka. Od čifčijstva do bankarstva*, Beograd, 1988, s. 37; B. H r a b a k, *Poljoprivreda oblasti SAP Kosova u posljednjem periodu osmanlijske vlasti (1880-1912)*, Vranjski glasnik, XIX/1986, s. 12; E. B o j a d ž i e v s k i, *Prilog kon izučavanjeto na danocite vo Makedonija za vreme na turskoto vladeenje*, Pregled, VII/3, 1957, s. 43-54. Pažnja: u cijelom članku svi srpski citati i srpski, makedonski i ruski naslovi zapisani su latinicom.

⁴ Upravo je poslije osmansko-grčkog rata, u periodu od 1897-1903. i dijelom 1904. g. u Metohiji i dijelu Kosova došlo je do zaoštavanja privredne rivalizacije Srba i Albanaca u dotad neviđenim razmjerama. Albanci (solidarno muslimani i katolici) iz pojedinih gradova (posebno Prizrena) bojkotovali su tada srpske trgovce, srpske prodavnice i uslužne punktove, kao i gotovo svu robu koja se vezuje za Srbe. Na početku tog "rata" vodili su Albanci. U Srbiji su svi bili svjesni da su trgovci i zanatlije oslonac srpstva u evropskom dijelu Osmanskog carstva. U vezi s tim problemima srpske vlasti su počele posebnu pažnju poklanjati stvaranju dobrotvornih fondova i kreditnih društava esnafskog, crkvenog, esnafsko-crkvenog i školskog karaktera. Proces njihovog nastajanja u evropskom dijelu Osmanskog carstva bio je složen i nerijetko je izgledalo da ide odozdo, dok su se važne inspiracije za tu vrstu djelatnosti i finansijske veze mogle više puta primijetiti u Kraljevini Srbiji. Vidi: Đ. M i k i ć, *Društvene i ekonomske prilike kosovskih*, s. 297, 304, 314-327, 330.

Prirodnim uzrokom brojnih lokalnih albansko-srpskih sukoba smatra se u historiografiji (posebno albanskoj) siromaštvo koje je doticalo veliki procenat albanskog i srpskog stanovništva evropskog dijela Osmanskog carstva. Većina pridošlica izvan Balkana, koji su bili u prilici da posmatraju društveno-ekonomsku stvarnost evropskog dijela Osmanskog carstva, skretala je pažnju na siromaštvo koje u njoj vlada, koncentrirajući se prije svega na situaciju u Kosovskom vilajetu. Jedan od opservatora stvarnosti te provincije bio je engleski novinar (dopisnik *Manchester Guardian*) H. N. Breilsford. Prvih godina XX. stoljeća H. N. Breilsford je putovao po Kosovu i Makedoniji. Iz njegovih izvještaja, objavljenih 1906. godine, poznato je da je Britanac smatrao Kosovo “najsiriromašnijim kutkom Evrope”, krajem koji nije doživio svoje “zlatno doba” i nije imao atmosferu međuetničke i međuvjerske tolerancije i obične sreće, ostajući jedino tajanstveno mjesto, tako egzotično za većinu Evropljana kao Arabija ili Sudan.⁵

Na takozvanom “siromašnom Kosovu”, gdje su osim osiromašenih masa aktivno funkcionirale i imućne velmože (nerijetko Albanci, na čijim su dobrima, u ulozu takozvanih *čifčija*, radili uglavnom Srbi),⁶ povremeno su se dešavali međuetnički obračuni na ekonomskoj osnovi. Njihovi počinioci su uglavnom bili Albanci, koji su, navodno, prije svega željeli poboljšati svoj materijalni status. Do većih eskalaci-

⁵ Mišljenje H. N. Breilsforda navodim prema: T. Dž u d a, *Kosovo. Rat i osveta*, Beograd, 2002, s. 36-37.

⁶ U evropskom dijelu Osmanskog carstva funkcionirao je sistem *čifluka*, u kojem su seljaci zakupljivali zemlju, plaćajući rentu spahiji - vlasniku zemljišta (*čifluk sahibiji*). Renta je iznosila po pravilu od 25% do 50% prihoda. Poslije rente i plaćanja svih poreskih obaveza prosečni *čifčija* nije mnogo mogao sebi da priušti. Kupovna moć srpskog *čifčije*, koji je privređivao u uslovima potčinjenosti osmanskome sistemu, bila je oko sedam puta manja od one koju su imali seljaci u slobodnim balkanskim državama. Početkom XX. stoljeća 2-4% Albanaca kontrolirala je preko 50% obradivog zemljišta na teritorijama koje su vremenom ušle u sastav albanske države. Na teritoriji Stare Srbije i makedonskim zemljama ogromno učešće u vlasničkoj strukturi (93% 1903. g.) imali su Turci. Međutim, ne može se utvrditi koliko je među vlasnicima bilo Turaka, a koliko Albanaca-muslimana koji su se smatrali Turcima. Relativno važnu vlasničku poziciju zauzimale su (u okviru preostalih 7%) pojedine vjerske zajednice. Ekonomski položaj malobrojnih individualnih srpskih domaćina sa terena na kojem su privilegirani bili njihovi turski i albanski konkurenti, bio je vrlo loš. Izveštaji o sukobima koji su u Kosovskom vilajetu izbijali na društveno-ekonomskoj osnovi između Srba koji su radili na *čiflucima* i turskih i albanskih vlasnika posljednjih decenija XIX i u prvim godinama XX. stoljeća, zabilježili su mnogo slučajeva zarobljavanja *čifčija*, koji su često bili primoravani na nekoliko godina rada na imanju spahije, bez ikakve novčane nadoknade (*kulučenje, parastur*), vidi: Đ. M i k i ć, *Društvene i ekonomske prilike kosovskih*. Vidi i: W. S z u l c, *Przemiany gospodarcze i społeczne w Jugosławii w okresie międzywojennym 1918-1941*, Poznań, 1980, s. 73, 76-77.

ja albansko-srpskih incidenata na ekonomskoj osnovi dolazilo je 1881-1884, 1890, 1898-1899 i 1904-1905. godine.

U prvom navedenom periodu u evropskom dijelu Osmanskog carstva dolazilo je do čestih napada Albanaca na Srbe, u kojima je bilo narušavano srpsko vlasništvo od strane albanskih muhadžira. U izazivanju antisrpskih incidenata najaktivniji su bili oni muhadžiri koji su u Osmansko carstvo pristizali sa teritorija koje su poslije velike istočne krize bile oduzete Osmanskom carstvu i pripojene Srbiji. Izgubivši tamo dobra u korist Srba, ti muhadžiri su se našli u teškom položaju u zemlji u koju su došli. To nije bitno mijenjalo ni pomoć koju im je pružala lokalna osmanska administracija, uslijed realizacije propisa iz 1857. godine, u kojima je predviđeno davanje obradivog zemljišta muhadžirima, oslobođanje od poreza i neuključivanje u osmansku vojsku od šest do dvanaest godina (u zavisnosti od regije).⁷ Zna se da je mnogo muhadžira željelo da se osveti Srbima i da nadoknadi imovinske gubitke u Srbiji na račun srpskog stanovništva u Osmanskom carstvu. Radi objektivacije te slike treba ipak pomenuti da su sačuvani izvori u kojima su potvrđeni dobri odnosi nekih grupa muhadžira i Srba.⁸

Godine 1890. došlo je do nekoliko ozbiljnih sukoba Srba i Albanaca u Kosovskom vilajetu. Žarišta su bile regije pri osmansko-srpskoj granici i u okolini Peći. Sukobi o kojima je riječ bili su izrazito ekonomskog karaktera. Albanci su pljačkali Srbima njihova dobra i vršili na njih pritiske ne bi li ih natjerali da napuste nekretnine i odu iz Osmanskog carstva. Usljed djelovanja Albanaca u Srbiju su bježale čitave grupe opljačkanih i zastrašivanih Srba.⁹

⁷ S. B a n d ž o v i ć, *Ratovi i demografska deosmanizacija Balkana 1912.-1941.*, Prilozi – Contributions, 32, 2003, s. 180. Izgleda malo vjerovatno da su u situaciji državne krize koja je potresala Osmansko carstvo krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina XIX. stoljeća propisi o pomoći muhadžirima mogli biti realizirani u potpunosti, vidi: *Žalbe kosovskih muhadžira sultanu* [vicekonzul Srbije u Prištini Nastas Nastasijević premijeru i šefu MID Srbije N. Pašiću, Priština 2 V 1906], [u:] B. P e r n i ć i ć, *Zulumi aga i begova nad srpskim narodom u kosovskom vilajetu*, Beograd, 1989. s. 363-364.

⁸ Bliže o tome u: Đ. M i k i ć, *Društvene i ekonomske prilike kosovskih*, s. 27-28.

⁹ Nemoguće je utvrditi koje su bile razmjere srpskih migracija sa Kosova u Srbiju same 1890. godine, navedene ovdje u cilju opisivanje jednog događaja, a ne zbog vršenja brojčane procjene i detaljnih analiza. Srpski novinari časopisa *Srpski glas* koji je izlazio u Dalmaciji procijenili su da se u periodu od 1878. do 1902. u Srbiju preselilo s Kosova (u tom izvoru vjerovatno shvaćenog kao kosovski vilajet) oko sedamdeset hiljada Srba, vidi: S. B o ž i ć, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd, 2001, s. 140. A. J. Timofejev /Timofejev/, koristeći i srpske i ruske novinske izvore od 1878-1902. navodi broj 60 hiljada izbeglica (A. J. T i m o f i e j e v, *Istoki kosovskoj dramii*, Moskva 1999, s. 89-90). U podacima

Predstavnici tadašnjih srpskih centralnih vlasti (npr. ministar unutrašnjih poslova Jovan Đaja) čitavu krivicu za pogoršanje lokalnih odnosa Srba i Albanaca, čiji je rezultat bila patnja tih prvih, pripisali su Albancima. Dana 17. V. 1890. godine J. Đaja je zabilježio svoje opservacije u vezi sa povećanim egzilom Srba iz Osmanskog carstva. Srpski ministar ih je bazirao uglavnom na izvještajima izbjeglica i na informacijama koje su mu prenijele lokalne jedinice njemu podložnog resora¹⁰. Svaki Srbin koji je napuštao rodno mjesto u Kosovskom vilajetu, koji je nastanjivao zajedno s Albancima, tvrdio je da se tražeći utočište u Srbiji spašava od zločinaca koji ubijaju i pljačkaju njegove zemljake¹¹. Ti izvještaji su za srpskog ministra dobro oslikavali stanje stvari. Po njegovom mišljenju Albanci koji su napadali Srbe imali su, bar ponegdje, aktivnu podršku osmanskih vojnih jedinica koje su imale zadatak čuvanje granice. J. Đaja je osmanske vojnike tih jedinica nazvao korealizatorima protjerivanja Srba sa terena na kojima su dominirali Albanci¹². Stavovi koje je izrazio srp-

skupljenim u službenim srpskim popisima stanovništva od 1890-1905., koji su objavljavani u Beogradu 1896. i 1897., 1901. i 1906. bilježen je stalni porast stanovništva u cijeloj zemlji. Tome su, između ostalog, doprinijeli imponantni pokazatelji porasta u južnosrpskom vranjanskom okrugu zahvaljujući prijemu velikog procenta izbjeglica iz kosovskog vilajeta. U periodu od 31. XII 1890. do 31. XII 1895. g. broj stanovništva tog okruga porastao je prema službenim podacima za 13 614 osoba, a između 31. XII 1895. i 31. XII 1900. g. za 14 608 osoba, vidi: *Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srbiji 31. decembra 1895. godine iz statističnog odeljenja Ministarstva narodne privrede*, Beograd, 1896, s. 14; *Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srbiji 31. decembra 1900. godine iz statističnog odeljenja Ministarstva narodne privrede*, Beograd, 1901, s. 13. U službenim srpskim podacima iz 1890, 1895. i 1900, sakupljenih u *Sastav stanovništva Kraljevine Srbije po mjestu rođenja* ukazivano je da je u Srbiji u tom periodu živjelo oko 40 hiljada osoba koje su se rodile u Osmanskom carstvu: 38730 - 1890. g, 41086 - 1895. g. i 39367 - 1900. godine. Od 39367 Srba rođenih u Osmanskom carstvu, koji su stanovali u Srbiji 1900. godine, 87,68% bilo je porijeklom iz Kosovskog vilajeta, 8,90% iz Makedonije i samo 3,42% iz drugih evropskih dijelova Osmanskog carstva (podaci citirani prema: S. Ž u l j i ć, *Srpski etnos i velikosrpstvo*, Zagreb, 1997, s. 77). Razmjere srpskog egzodusa sa Kosova krajem XIX i početkom XX stoljeća lakše se mogu razumjeti kada se ima u vidu da je ostatak Srba u zavičajju koji je pod jurisdikcijom Osmanskog carstva bio povezan sa ozbiljnom opasnošću po život. Srpski časopis iz Hrvatske prenosi informaciju o ubijanju na Kosovu (shvaćenom vjerovatno kao Kosovski vilajet) u periodu od 1878-1902. pedeset hiljada Srba, što bi i nakon znatnog sniženja tog, vjerovatno pretjeranog, broja dalo šokantan rezultat ("Iz srpskog svijeta", *Srpski glas*, br. 1, 3 I 1902).

¹⁰ AS MID P. O., mkr. 107, I/11 (bilješka ministra unutrašnjih poslova Srbije J. Đaje, Beograd, 17. V 1890).

¹¹ Isto

¹² Isto

ski ministar korespondirali su sa stavovima drugih poznatih predstavnika srpske političke elite (na čelu sa Stojanom Novakovićem), koji su od kraja osamdesetih godina XIX. stoljeća, sa samo kratkim prekidima u trenucima poboljšanja međudržavnih srpsko-osmanskih odnosa, formulirali sve oštrije optužbe na račun lokalnih i centralnih osmanskih vlasti. Glavna zamjerka u tim optužbama bilo je izbjegavanje od strane Osmanlija da pozovu na odgovornost – kako su to nazivali Srbi – “pobesnele Albance”¹³, koji su vršili nasilje nad srpskim stanovništvom i činili njihovu egzistenciju nezamislivo “nepodnošljivom”.¹⁴

Počevši od 1890. godine načelnici južnosrpskih okruga, vranjanskog i topličkog, u koje su pristizali Srbi iz Osmanskog carstva, prestali su da se koncentriraju na informacije koje su bile pripremane za centralne državne vlasti i na situaciji koja je vladala u administrativnim jedinicama koje su se nalazile pod njihovom jurisdikcijom. Njihove kancelarije su za vlasti iz Beograda, pored konzulata u Staroj Srbiji i Makedoniji otvaranih od 1887-1889, postale glavni centri informiranja o međususedskim odnosima Srba i Albanaca na terenima iza južne granice Kraljevine Srbije. Interesantne informacije dobijane su od srpskih izbjeglica, od kojih se većina zadržavala na duže vrijeme (ili za stalno) u mjestima na jugu Srbije, počinjući svoj boravak od sređivanja odgovarajućih dokumenata i davanja izjava o razlozima bjekstva iz rodni krajeva.

Srpska sela u okolini Peći u proljeće 1890. godine napustili su između ostalih Boja Jakovljević, Jovan Savić i Dobroslav Jevtić. Po prelasku osmansko-srpske granice našli su se u Prokuplju. U izjavama datim 11. V. 1890. u prisustvu načelnika topličkog okruga predstavili su svoju verziju događaja, čiji su bili svjedoci nekoliko dana ranije u pečkoj nahiji¹⁵. Prema njihovim riječima, u okolini Peći znatan dio srpskih seljaka bavio se uglavnom uzgojem kukuruza i povrća, vodeći sasvim miran život. Okolni Albanci su ih, međutim, sve više uznemiravali. Sa prijetnji koje su im upućivali relativno lako su prelazili u napade, s ciljem da provociraju Srbe kako

¹³ Vidi: AS MID P. O., mkr. 107, I/47 (pismo upućeno S. Novakoviću, srpskom poslaniku u Istanbulu, Beograd, 6. V 1890.).

¹⁴ Ta određenja i misao sadrži dokument: AS MID P. O., mkr. 107, I/25 (pismo na izrazit način rukopisom ukazuje na S. Novakovića kao autora). U odgovoru na srpske optužbe na račun osmanskih vlasti Osmanlije su se trudile da razjasne barem neke antisrpske incidente koje su izazivali njihovi albanski podanici, vidi: AS MID P. O., mkr. 107, I/57 (M. Médin, ambasador Turske u Beogradu S. Grujiću, Beograd, 30. V 1890).

¹⁵ AS MID P. O., mkr. 107, I/13-15 (svjedočenja srpskih izbjeglica: Boje Jakovljevića, Jovana Savića i Dobroslava Jevtića o događajima u pečkoj nahiji, zabilježena u kancelariji načelnika topličkog okruga, Prokuplje, 11. V 1890).

bi ostavili očevinu i emigrirali¹⁶. U selu Ukče, u pečkoj nahiji, prema svjedočenjima Srba pristiglih u Prokuplje, dvadeset osam Albanaca, koje su predvodili nekakvi Vejnul Ibrahimov, Abas Muslić (Musaić?), Sadik Kambarov, Bećir Kujtasov, Daut Arifi i Aišek Ajtović, paleći srpske kuće i terorišući seljake, protjerali su preko sedamdeset Srba u smjeru granice¹⁷. Za vrijeme pružanja otpora među Srbima je bilo mrtvih i ranjenih. Najmlađa žrtva bilo je tromjesečno dijete.¹⁸

O dramatičnim događajima koji su se desili u tom istom dijelu Metohije svjedočio je takođe Radenko Vučetić 14. V. 1890. g. Po riječima tog Srbina, porijeklom iz Peći (njegovo svjedočenje zapisano je takođe u Prokuplju, u proljeće 1890. g.), Albanci-muslimani napadali su srpske seljake kraj Peći “bez ijednog dana prekida”¹⁹. Albanci koji su prijetili Srbima, pljačkali ih i tukli, bili su vrlo samouvjereni. Nadmeno su tvrdili da im “Turci” ništa ne mogu. I zaista – kako je primijetio R. Vučetić – osmanski vojnici nisu sprečavali albansku agresiju prema Srbima, jer su se jednostavno plašili da interveniraju²⁰.

Izvan Peći bile su brojne osmanske vojne postaje, razmještene pri granici sa Srbijom. Jedna od njih je bila locirana u Koprivici ili u neposrednoj okolini tog sela. Zastrašeni ali potpuno ravnodušni prema nevoljama Srba, sultanovi vojnici koji su stacionirani u tom mjestu, nisu žurili da razdvoje sukobljene koprivičke Albance i Srbe. Na primjer, nisu uopšte intervenirali protiv grupe Albanaca, koja se obračunavala sa jednom srpskom familijom, na čijem je čelu bio izvjesni Đorđe Kovinić. Njegovu kuću, kao i tri kuće njegovih rođaka opljačkali su Albanci. Ne zna se koliko je osoba bilo u familiji Kovinića. Dio njih je izgubio život ili slobodu poslije napada razbojnika, koji su tražili način da se obogate na račun Srba. Od Albanaca uspjelo je pobjeći samo jedan muškarac, jedna žena i dvoje djece te napadnute familije. R. Vučetić, koji je svjedočio o tim događajima, vjerovatno je upoznao te osobe već u Srbiji. I taj isti R. Vučetić pobjegao je u to vrijeme iz Metohije na teritoriju topličkog okruga. U Peći je na njegov život nasrnuo jedan Albanac, prijeteći takođe njegovom bratu. Tog čovjeka nahuškao je neko ko je bio u sukobu sa R. Vučetićem povodom trgovinsko-sudske rasprave²¹.

¹⁶ Isto.

¹⁷ AS MID P. O., mkr. 107, I/13-15.

¹⁸ Isto.

¹⁹ AS MID P. O., mkr. 107, I/16 (svjedočenje srpskog izbjeglice iz Peći, Radenka Vučetića, zabilježeno u kancelariji načelnika topličkog okruga, Prokuplje, 14. V 1890).

²⁰ Isto.

²¹ Isto

Govoreći o ponašanju Albanaca iz sela koja su se nalazila između Peći i Koprivice, R. Vučetić je skrenuo pažnju na jedno važno pitanje. Većina albanskih muslimana koja je bila neprijateljski nastrojena prema srpskim susjedima, po njegovom mišljenju, nije generacijama stanovala u selima u okolini Peći. Najzagriženiji neprijatelji Srba bili su, uglavnom, iz redova albanskih doseljenika, odnedavno prisutnih u tom dijelu Metohije. Po pravilu su upravo takvi Albanci, koji nisu bili navikli na uslove koji vladaju u etnički mješovitoj sredini, uvodili fatalne “standarde susjedstva”. Upravo oni su, prema opisu R. Vučetića, ubili između ostalih Antonija Railovića i njegovog bratića – Srbe koji su se suprotstavili Albancima kada su ovi tražili da im daju jednu djevojku iz sela²². Iako iz izvještaja ne proističe to tako jednoznačno, najvjerojatnije su novodoseljeni Albanci iz okoline Peći stajali iza ubistva Srbinna Milića Calića iz sela Trabović, koji je odbio da zločincima plati harač za svoj život. R. Vučetić je polovinom maja 1890. g. izjavio da se to desilo “pre pet nedelja”. Moralo je to, dakle, računajući unazad od datuma svjedočenja u Prokuplju, biti početkom aprila 1890. godine. O identitetu dželata ispitivani Srbin je rekao da su to bili sinovi Smail-age, s kojima je bio i izvjesni Murtađ Peljić, Albanac iz Radavca²³.

Ozbiljni sukobi na različitim osnovama (od ekonomske do idejno-političke) na terenima koje su zajedno nastanjivali Srbi i Albanci izbijali su i u unutaralbanskim odnosima – između pojedinih albanskih plemena. Mnogi sukobi su povlačili za sobom posljedice koje su osjećali ne samo Albanci, nego i Srbi i predstavnici drugih nacionalnosti. U pismu konzula Vladimira Ljotića, upućenom 15. VII. 1890. šefu diplomatije Kraljevine Srbije, Andreju Nikoliću, analiziran je problem premještanja albanskih plemena iz Malesije na teren pečke nahije i u pravcu mjesta Lešak, lociranog na Ibru²⁴. V. Ljotić je pokrenuo pitanje opasnosti koje su prijetile Srbima zbog albanskih migracija. Skrenuo je pažnju na antipatiju između došljaka iz Malesije i Albanaca koji su odavno stanovali na terenima koje su Malisori zauzimali i koja je lako prelazila u otvorene sukobe²⁵. U situaciji unutar albanskih sukoba, u kojima Srbi nisu učestvovali, lako je moglo doći do toga da ih nepravedno dotaknu posljedice tuđih obračuna. Učesnicima unutar albanskih okršaja bilo je potrebno snabdijevanje, a to su najlakše mogli dobiti pljačkajući srpske seljake. Stanje konstantne napetosti i gerilske čarke između raznih frakcija Albanaca išlo je na ruku ne samo pljač-

²² Isto

²³ Isto.

²⁴ Drugo mjesto istog naziva je selo pod Tetovom.

²⁵ AS MID P. O., mkr. 135, I/36-37 (generalni konzul Srbije u Solunu V. Ljotić ministru spoljnih poslova Srbije A. Nikoliću, Solun, 15. VII 1890).

kama, nego i nasilju, kao i lakomisleno izazivanim incidentima uz upotrebu vatrenog oružja, čije su žrtve lako postajale slučajne osobe.

Do prave eskalacije albansko-srpskih incidenata u Kosovskom vilajetu, čiji su provokatori bili uglavnom predstavnici albanske zajednice, došlo je u periodu od 1898-1899. godine²⁶. Ozbiljne napetosti zabilježene su takođe 1900-1902/1903. i 1904-1905/1906. godine.²⁷ U periodu od 1908. do 1912. takođe je često dolazilo do ozbiljnijih napetosti i srpsko-albanskih sukoba koji su se uklopili u opštu anarhiju u evropskom dijelu Osmanskog carstva. Glavna osnova pogoršanja odnosa između Srba i Albanaca u tom periodu nije, međutim, bila ekonomske prirode, nego ozbiljne političke razlike i međusobno sukobljene narodnooslobodilačke aspiracije.

Prepiska predstavnika srpske vlade i poslanstva Srbije u Istanbulu (premijera i ministra inostranih poslova Vladana Đorđevića i poslanika u to vrijeme akreditiranog pri Porti, Stojana Novakovića) iz perioda 1898-1899, sakupljena u *Prepisci o albanskim nasiljima*, sadrži brojne opise pogoršanja albansko-srpskih odnosa, što je postalo sastavni dio historije susjedstva Srba i Albanaca, nastanjenih u Kosovskom vilajetu.

Prepiska, koja kao historijski izvor ima veliku vrijednost, omogućava da se sastavi popis prekršaja i zločina koje su albanski susjedi počinili na Srbima. Taj popis jasno ukazuje na ekonomsku osnovu znatnog dijela incidenata. V. Đorđević i S. Novaković, tražeći od osmanskih vlasti da interveniraju u slučaju Albanaca koji vrše nasilje na Starosrbijancima, u pismima i diplomatskim notama sakupljenim u *Prepisci* ukazivali su na slijedeće incidente: ubistva, okrutna ubistva djece od nekoliko mjeseci do nekoliko godina (na primjer bacanjem u rijeku), profanacija posmrtnih ostataka, silovanja udatih žena, udovica i maloljetnih srpskih djevojčica, kidnapovanje žena s ciljem da ih primoraju da promijene vjeru, kidnapovanje djece muškog pola, pljačkanje crkava, krađe sredstava za život i predmeta, krađe stoke, iznuđivanje otkupa, hvatanja, prisiljavanje na rad, uništavanje kuća i gazdinstava, osipanje paljbe na škole, uvlačenje Osmanlija u saučesništvo u zločinima prema Srbima, primoravanje na snabdijevanje kod albanskih trgovaca, pa čak i zabranjivanje samo-

²⁶ Srpsko-albanski incidenti u periodu od 1898-1899 najpotpunije su dokumentovani u zbirci dokumenata: *Prepiska o arbanaskim nasiljima u Staroj Srbiji 1898-1899 – Documents diplomatiques. Corespondance concernant les actes de violence et de brigandage des Albanais dans la Vieille-Serbie (Vilayet de Kossovo) 1898-1899*, pogovor Đ. B o r o z a n, Beograd, 1998 [reprint. izd. Beograd, 1899].

²⁷ B. P e r u n i ć i ć, *Zločini Arnauta i Turaka nad kosovskim Srbima 1904 i 1905. godine*, [u:] *Zulumi aga i begova*, s. 319.

stalne sječe drva s ciljem iznuđivanja povjeravanja poslova u šumi Albancima i štedrog plaćanja albanskih drvosječa, krijumčarenje²⁸.

Krijumčarenje, iako navedeno kao posljednje, igralo je, posebno krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, kao i u polovini prve decenije XX. stoljeća, neposrednu ulogu u odnosima Srba i Albanaca u onom dijelu Kosovskog vilajeta koji je bio u neposrednom susjedstvu južnosrpske vranjanske i topličke regije i prigraničnog dijela Novopazarskog sandžaka. U vezi sa krijumčarenjem često je dolazilo i do saradnje, i do različitih sukoba između švercerskih grupa Srba i Albanaca. Organiziranjem "običnog šverca"²⁹ na osmansko-srpskoj granici bavili su se vjerovatno češće Albanci nego Srbi. Turski vojnici i carinici, njihovi ekvivalenti na srpskoj strani, kao i neki srpski građani nastanjeni u prigraničnim mjestima, vršili su po pravilu uloge potkupljivih službenika ili saradnika, tjeranih u kriminalne radnje željom da brzo postignu veće materijalne koristi.

Fenomen šverca, kao važnog za prirodu albansko-srpskih odnosa, opisao je novembra 1899. godine (dotaknuvši tom prilikom i druga pitanja) načelnik vranjanskog okruga u pismu upućenom premijeru i ministru inostranih djela Srbije V. Đorđeviću. Prema njegovim rečima:

Arnautima sa one [kosovske – W. S.] strane, gotovo je glavno zanimanje šverc, pa sa toga stoje u vezi sa našim građanima iz Srbije, a to trgovcima iz Vranja, a po najviše seljacima u srezu jablaničkom i poljaničkom [...]. Imena trgovaca poznata su mi, a sa seljacima već ide teže, jedno što su nepoznati a drugo što se na to odala čitava pogranička sela [...]. Albanac Agil Arifović on je ne samo opasan švercer, no i zlikovac i švercer, jer je koj kada ubio možda 20 Srba, a podržavali su ga neki naši Poljaničani zbog šverca. Agilit ujak je Rade Blaci iz sela Topolice i Giljanskoj kazi – o kojim kao o zlikovcu ima podatke MID [...]³⁰.

²⁸ *Prepiska o arbanaskim nasiljima*, s. 5-15, 18-27, 30-34, 36-39, 56-65, 69-78, 83-88, 92-96, 100-103, 106-127, 132-145.

²⁹ Osim "običnog šverca" postajalo je, o čemu je bilo riječi u ranijim dijelovima ovoga rada, i krijumčarenje oružja za osmanske Srbe, koje su organizirale srpske vlasti i službenici srpskih konzularnih i trgovinskih predstavništava.

³⁰ AS MID P. O., mkr. 216, XII/193 (načelnik vranjanskog okruga premijeru i ministru inostranih djela Srbije V. Đorđeviću, Vranje 20. XI 1899).

Nije isključeno da je upravo te Albance i Srbe koji su crpili korist od šverca, ali i od pljačke, imao na umu zamjenik načelnika vranjanskog okruga, V. Skenderović, deklarirajući u pismu premijeru V. Đorđeviću još u proljeće 1899. g. da je spreman da pripremi spisak “kriminalaca koji nanose štetu srpskom stanovništvu u Staroj Srbiji i Makedoniji”³¹.

Budući da se često dešavalo da su se te iste osobe bavile švercom i običnim banditizmom, ne treba isključiti da su većinu napada na srpsko stanovništvo koje su organizirali Albanci koji su grupno upadali u sela sa srpske strane granice sa Kosovom (što je opisano na primjer u novembarskoj internoj korespondenciji ureda načelnika vranjanskog okruga³²) činile akcije naručivane od strane važnijih organizatora šverca u cilju zaštite švercerskih kanala i borbe protiv nepoželjnih svjedoka kriminalnih radnji. Takvi svjedoci mogli su štetiti Albancima, ne toliko podižući optužbe protiv njih, koliko denuncirajući srpske saradnike kriminalaca, koji su se nalazili pod jurisdikcijom sreskog suda u Vranju. Bilo kako bilo, u albanskim napadima na Srbe koji su u osnovi imali šverc treba vidjeti pojavu čestih pljački i iznuđivanja različitih novčanih kazni od predstavnika srpskog stanovništva.

Kao što je već signalizirano, šverc se razvijao i u drugom sektoru srpsko-osmanske granice, sektoru neuralgičnom i u centru pažnje obavještajnih službi i vrhovnog vođstva austro-ugarske vojske koja je bila stacionirana u novopazarskoj regiji³³. Tamo su funkcionirale srpske, albanske, kao i mješovite srpsko-albanske bande. U ulozi njihovih saradnika sa strane Kraljevine Srbije nalazilo se relativno mnogo običnih srpskih građana. Organiziranje običnog šverca više je povezivala nego sukobljavala Srbe i Albance. Do ozbiljnijih poremećaja srpsko-albanskih odnosa dolazilo

³¹ AS MID P. O., mkr. 216, XII/185 (V. Skenderović, zamenik načelnika vranjanskog okruga premijeru i ministru inostranih dela Srbije V. Đorđeviću, Vranje, 14. V 1899).

³² AS MID P. O., mkr. 216: XII/191-192 (interna prepiska okružnog ureda, Vranje, 12. XI 1899).

³³ Vidi između ostalog dva austrijska dokumenta iz decembra 1905. g. koja ukazuju na zainteresovanost za političku situaciju u Novopazarskom sandžaku i za šverc u toj regiji: *Vojni ataše Pomjankovski Obaveštajnom birou Generalštaba – dostavlja u prevodu dalja tri pisma, upućena Proti Đuriću, u vezi sa srpskim iredentističkim akcijama u Bosni i Sandžaku; ova kao i ranija pisma dospela su Austro-ugarskom konzulatu istim konfidentskim putem: Militärattaché Pomiankowski an das Evidenzbüro des Generalstabes in Wien, Belgrad, 21. Dezember 1905, [u:] Austro-Ugarska i Srbija 1903-1918: dokumenti iz bečkih arhiva, 1905, t. III, priređeno od R a d e n i ć, Beograd, 1985, s. 565-566; Vojni ataše Pomjankovski Obaveštajnom birou Generalštaba – dostavlja u prevodu pet “kompromitujućih pisama” crnogorskog kneza Nikole Proti Đuriću o snabdevanju buntovničkih elemenata u Bosni i Hercegovini i Sandžaku oružjem i novcem iz Srbije i Crne Gore: Militärattaché Pomiankowski an das Evidenzbüro des Generalstabes in Wien, Belgrad, 23. Dezember 1905, tamo, s. 567-568.*

je zbog ozbiljnijeg narušavanja carinskih principa i graničnog poretka. Najvažnija su bila dva tipa narušavanja: 1. organizirano od strane Srba (na novopazarskom graničnom dijelu) slanje oružja Starosrbijancima; 2. prenošenje austrijskih propagandnih materijala i naoružanja za Albance iz Kosovskog vilajeta (uglavnom katolika iz Metohije) koje su organizirali austro-ugarski agenti i albanski šverceri.

Na srpsko-osmanskoj granici aktivan na obavještajnom polju bio je srpski carinski punkt Javor (u dokumentima često: Na Javoru). U informacijama iz tog carinskog punkta mogu se pronaći podaci ne samo o švercu. U njima su često dotična pitanja povezana sa lokalnim srpsko-albanskim sukobima u Novopazarskom sandžaku i Metohiji koji su u velikoj većini slučajeva bili na ekonomskoj osnovi. Podaci koji se tiču istih problema pojavljivali su se i u prepisci koju je s vladom vodila kancelarija srpskog rudničkog okruga u Čačku. U jednom od dokumenata iz Javora (maja 1901.) pomenut je tipičan primjer pljačke srpskog vlasništva – krađa poljoprivrednog inventara i stada, vlasništvo porodice Čorbića iz Kuzmičeva, koje su albanski lopovi dijelili između sebe ili tjerali na pazar u Novi Pazar³⁴. U drugom izvještaju, nastalom u Čačku (takođe u proljeće 1901.), a baziranom na informacijama s Javora, informirano je beogradsko MID da je u susjednom dijelu Stare Srbije, gdje su Srbi “bili prepušteni na milost i nemilost pobesnelih i raspojasanih Albanaca i Turaka”, često dolazilo do okršaja Albanaca i Srba, pri kojima su Albanci zaposjedali srpsku imovinu³⁵.

Na “milost i nemilost” Albanaca najviše su ipak bili prepušteni Srbi na drugim teritorijama – u Metohiji i na susjednom Kosovu. Posebno mnogo kriminalnih incidenata desilo se na oba ta terena u periodu od 1904-1905. Dokumentirani su u popisima koje je za srpsku vladu sačinio konzulat u Prištini, a poslao ih je 1906. g. na adresu MID u Beogradu vicekonzul Nastas Nastasijević³⁶. Ti popisi, zasnovani na izvještajima sa terena, ukazuju na 414 različitih događaja, među kojima su dominirale pljačke, iznuđivanje od Srba različitih dažbina (novčanih kazni, harača), ubistva

³⁴ Vasilije Dimitrijević, *carinik na Javoru – Ministru inostranih dela, predsedniku Ministarskog saveta Kraljevine Srbije, Beograd*, Javor, 22 V 1901, [u:] M. F. Petrović, *Dokumenti o raškoj... 1900-1912*, s. 55.

³⁵ Vasa Dragičević, *načelnik Okruga rudničkog – Ministru inostranih dela Kraljevine Srbije, Beograd*, Čačak, 20 IV 1901, [u:] M. F. Petrović, *Dokumenti raškoj... 1900-1912*, s. 53-54.

³⁶ *Zločini Arnauta i Turaka na Kosovu 1904. godine* [u:] B. Peruničić, *Zulumi aga i begova*, s. 320-325; *Zločini Arnauta i Turaka 1905. godine* [popise obradio srpski konzulat u Prištini i poslao zajedno u MID u Beogradu 1906. g. uz posredstvo vicekonzula Nastasa Đ. Nastasijevića], [u:] Isto, s. 325-338.

i otmice i silovanja žena od strane albanskih kriminalaca³⁷. U navedenim popisima dešavaju se i tako detaljni zapisi, kao što je i informacija o tome da je izvjesni kačak Bahtijar Rokač odsjekao uho jednom Srbinu u julu 1904. godine.³⁸

U nekim dijelovima Kosovskog vilajeta (gnjilanska kaza, okoline Uroševca i Kačanika³⁹, dio Metohije), posebno česti su bili konflikti Srba i tzv. kačaka – opasnih albanskih vođa bandi koji nisu priznavali osmansku vlast⁴⁰. U periodu od 1881. do 1912. kačaci su koristili sve veći društveni haos u Osmanskom carstvu za sve radikalnije napade na Srbe.

Zahvaljujući nekim srpskim izvorima poznata su imena i prezimena kačaka koji su u pojedinim evropskim dijelovima Osmanskog carstva širili najveći strah i trepet. U izvještajima konzula Srbije u Prištini, Milana Pećanca iz marta 1908, u kojima je dotaknuto mnogo bitnih pitanja o srpsko-albanskim odnosima u Kosovskom vilajetu, opisana je aktivnost jednog od vodećih albanskih kačaka, Ajdara Čćirovića⁴¹. On je bio najčuveniji kačak u mjestu Ljubištu i počinio je mnoge krađe i prekršaje nad okolnim stanovništvom, posebno Srbima, koje treba nazvati ekonomskim izrabljivanjem. Jedan od čuvenijih slučajeva u razbojničkoj “karijeri” A. Čćirovića bilo je primoravanje izvjesnog Tase Cvetkovića da tokom četiri godine besplatno radi na njegovom imanju⁴². Uostalom, poznato je da su tu vrstu nasilja prema Srbima i drugim ne-Albancima (hrišćanima) vršili albanski zemljoposjednici u različitim dijelovima kosovskog ili manastirskog vilajeta. To se dešavalo posebno u pe-

³⁷ Isti (oba popisa).

³⁸ Isto, s. 321.

³⁹ Srpsko-albanski incidenti u toj regiji dešavali su se uglavnom u okolini Uroševca. Nedaleko od Kačanika, u tzv. Kačaničkom klanu nije bilo srpskog stanovništva. Sela duž klanca (ukupno 29) imala su, prema opisu Jaše Tomića 1912, jedinstvenu albansku etničku strukturu. J. T o m i ć, *Rat na Kosovu i Staroj Srbiji 1912. godine*, Novi Sad, 1913, s. 146.

⁴⁰ O *kačacima* i njihovoj ulozi vidi: P. I m a m i, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd, 2000, s. 248-252.

⁴¹ *Dr. Milan Pećanac Gospodinu Nikoli Pašiću, predsedniku Ministarskog saveta, Ministru inostranih dela*, Priština 17 III 1908, [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Svedočanstvo o Kosovu 1901-1913*, Beograd, 1988, s. 338-345.

⁴² Up. opis u pismu M. Pećanca: “Tasa Cvetković, iz Girtara, sa ženom i decom ostavio je svoju kuću i prebegao u Gilane. Beži od Ajdara Čćirovića, najčuvenijeg kačaka iz Ljubišta, jer ga goni da mu robuje i džabe radi. Pošto ga je četiri godine džabe služio dodijalo mu je više te je ostavio u selu sve što je imao i pobegao je u varoš” – tamo, s. 339.

riodu od kraja devedesetih godina XIX. stoljeća do izbijanja albanskih iredenti od 1910. do 1912. godine⁴³.

Djelatnost A. Ćećirovića bila je vezana za grad Gnjilane. Njegova okolina je posljednjih godina XIX. stoljeća i tokom cijelog perioda od 1900. do 1912. bila posebno opasno mjesto, gdje su uslovi egzistencije Srba bili veoma teški. Već 1906. Milan Rakić je iznio mišljenje da su kačaci u gnjilanskoj regiji bili oruđe u rukama albanskog plemenskog starješinstva, antisrpski nastrojenog, te da su zbog nedostatka osmanske kontrole nad njima oni mogli sasvim slobodno da pljačkaju trgovce, da uzimaju harač, da prodaju za velike pare opljačkane stvari njihovim srpskim vlasnicima, da krađu volove i ovce koje uzgajaju Srbi⁴⁴. Neko duže vrijeme situacija u samom Gnjilanu bila je drugačija i u vezi s tim u gradu su se često skrivali Srbi koji su bježali od albanskih kačaka.

Drugi teren na kojem su se odvijali sukobi u susjedskom suživotu Srba i Albanaca bila je, što je signalizirano ranije, okolina Peći. Česti albanski napadi na Srbe imali su ekonomsku i, od izvjesne mjere, vjersko-društvenu osnovu⁴⁵.

Sukobi na vjerskoj osnovi

U lokalnim srpsko-albanskim sukobima do kojih je dolazilo u periodu od 1881. do 1912. u evropskim provincijama Osmanskog carstva, veliku ulogu su odigrali sukobi na vjerskoj osnovi. Većina konflikata tog tipa pojavljivala se u odnosima Srba i Albanaca-muslimana, ali treba ipak imati na umu konflikte u kojima je na albanskoj strani bila katolička populacija sa dijela metohijskog terena (okolina Đakovice).

I pored toga što je u vrijeme Prizrenske lige dio albanske elite izrazito isticao jedinstvo Albanaca mimo vjerskih podjela, započinjući tako integraciju albanskih zajednica u jedan narod⁴⁶, faktor vjerske diferencijacije nije mnogo izgubio na značaju u društvenom, političkom i kulturnom životu Albanaca u periodu od 1878. do 1881,

⁴³ Vidi na primjer izveštaj o tome: *Nasilja vučitrnskih aga i begova uz pomoć turske vlasti* [konzul Srbije u Prištini S. J. Avramović premijeru i šefu MID Srbije Mihailu Vujiću, Priština, 14. III 1902], [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Zulumi aga i begova*, s. 249-253.

⁴⁴ M. B r u s i n, *Rasprava o Kosovu. Zašto gubimo Kosovo?*, Novi Sad, 2004, s. 35.

⁴⁵ B. P e r u n i ć i ć, *Posljednjih deset godina turske vladavine u Kosovskom vilajetu*, [u:] isti, *Svedočanstvo o Kosovu*, s. 17.

⁴⁶ U naporima koji su imali za cilj ostvarenje ideala albanskog jedinstva bez obzira na vjeroispovijest učestvovali su posebno hrišćani i bektasisti: A. B a l c e r, *Rola religii w konfliktcie albańsko-macedońskim*, [u:] *Wokół Macedonii: siła kultury – kultura siły*, red. B. Z i e l i ń s k i, Poznań, 2002, s. 45.

niti posle 1881. godine. Bio je važan i za odnose pojedinih albanskih grupa sa ne-Albancima.

U osmanskome sistemu status Islamske zajednice se bitno razlikovao od položaja ne-muslimana. U trenucima kada se pojavljivala opasnost po privilegiranu poziciju muslimana (zbog spoljašnjih pritisaka Porta je postepeno činila određene ustupke hrišćanima) izbijali su protesti koje su inicirale konzervativne islamske sredine, među kojima su se u evropskom dijelu Osmanskog carstva isticali Albanci⁴⁷. Iako su Osmanlije bili adresati protesta albanskih konzervativnih muslimana protiv "novina" svake vrste u osmanskome zakonodavstvu, albanske manifestacije su stvarale ozbiljnu opasnost za južnoslavensko i grčko hrišćansko stanovništvo, koje je zajedno sa Albancima nastanjivalo rumelijske vilajete Osmanskog carstva.

Sukob između društveno-političkih interesa albanskih muslimana i interesa južnoslavenskih, grčkih, kao i albanskih hrišćana bio je vidljiv u nekoliko navrata od 1878. do 1912. godine. Primjetan je bio pogotovo od 1902. do 1903, kada je rastao pritisak velikih sila na Portu po pitanju reformi. Jedan od važnijih aspekata tih reformi bio je taj da Osmanlije daju određene privilegije hrišćanima. Sljedeći momenat kada je povećan razdor između konzervativnih muslimana i hrišćana naseljenih u evropskim vilajetima Carstva pojavio se 1908, kada je izbila revolucija koju su organizirali mladoturci, inspirirani britanskim društveno-političkim uzorima i koji su težili demokratizaciji unutrašnjih odnosa u Osmanskom carstvu. Protiv ideja jednakosti nacija i vjeroispovijesti, koje su propagirali mladoturci, bunila se većina albanskih muslimana. S druge strane, pozitivan odnos prema njima imali su Srbi i drugi hrišćani koji su živjeli u Osmanskom carstvu.

Godine 1902-1903. i 1908-1912. nisu bile jedine kada je dolazilo do srpsko-albanskih sukoba na vjerskoj ili vjersko-društvenoj osnovi. Ti sukobi su se dešavali u periodu od 1881-1901, kao i 1904-1907. godine.

Neposredno poslije osmanskog razbijanja Prizrenske lige, grupu koja je izazivala sukobe na vjersko-društvenoj osnovi činio je, prije svega, dio albanskih muhadžira, neprijateljski nastrojenih prema pravoslavnim Srbima. U toj grupi nalazile su se i takve osobe koje su bile čuvane po neprijateljstvu prema srpskim hrišćanima još na početku XX. stoljeća. U augustu 1904. već pomenuti vicekonzul Srbije u Prištini, N. Nastasijević, zabilježio je u pismu Nikoli Pašiću incidente iz Podgrađa, sela u okolini Peći. Izvjesni albanski muhadžir primoravao je na besplatni rad u polju dvojicu srpske braće, Janju i Paju Mišića. Na kraju, bijesan zbog njihove neposlušnosti, ubio

⁴⁷ Albance-muslimane sa Kosova, Metohije i sjeverozapadnog dijela makedonskih zemalja G. Duijzings je nazvao najkonzervativnijim slojem islamskog društva u Osmanskom carstvu: G. D u i j z i n g s, *Religion and the Politisc of Identity in Kosovo*, London, 2000, s. 161-162.

ih je, a sam je poginuo od ruke žene Janje Mišića. Kako je predstavio tu stvar srpski vicekonzul, agresiju prema Srbima Albanac je objašnjavao bijesom što su mu neposlušni bili đauri (*ubio ih razjaren kako mu raja i đaur sme odreći poslušnost*)⁴⁸. Uzgred budi rečeno, 1904. u Podgrađu su snažnim antisrpskim, antipravoroslavnim emocijama podlijegali takođe albanski katolici. Grupa njih je po nagovoru svog sveštenika, Pjetra Andžela, te godine okupirala neko vrijeme srpsku crkvu⁴⁹.

Devedesetih godina XIX. stoljeća na česte neprijateljske izgrede muslimanskih Albanaca prema pravoslavnom stanovništvu, nastanjenom u Kosovskom i Bitoljskom vilajetu, kao i na stav osmanskih vlasti koje nisu sprečavale antihrišćanske ispade Albanaca, više puta je skretao pažnju Stojan Novaković. Već polovinom 1890, kao poslanik Kraljevine Srbije akreditiran pri Porti, skretao je pažnju na vjerskim fanatizmom motivirane izgrede Albanaca protiv pravoslavnog stanovništva. S. Novakovića je posebno uznemiravao položaj Srba i drugih pravoslavaca iz Prištinskog i Prizrenskog sandžaka, kao i iz sandžaka koji su ulazili u sastav Manastirskog vilajeta. Osim Srba, u teškom položaju u navedenim provincijama, posebno onim između Metohije i zapadnog dijela Vardarske Makedonije, nalazili su se i predstavnici drugih etničkih grupa: Crnogorci, suprotstavljen Albancima dio Vlaha, Cigani, makedonski Slaveni, kao i Albanci-hrišćani. Svi su se oni mogli plašiti neprijateljskog odnosa albanskih muslimana, a nerijetko i Osmanlija. Od tih posljednjih, čak i kad nisu činili nikakve neprijateljske ispade prema nemuslimanskom stanovništvu, hrišćani se nisu mogli nadati stvarnoj zaštiti. U jednom od pisama iz 1890, o kojima se s velikom vjerovatnoćom može suditi da ga je napisao S. Novaković, opisan je brutalni napad oko četiristo albanskih muslimana na metohijsko selo Vrapće, naseljeno Crnogorcima⁵⁰.

S. Novaković je pripisivao Albancima sklonost izazivanja sukoba sa susjedima (posebno Srbima) na vjerskoj osnovi, takođe u pismu koje je 22. VI. 1890. poslao Said-paši, šefu osmanske diplomatije. Srpski diplomata formulirao je smjelu tezu o faktičkoj okupaciji hrišćanskih, pretežno srpskih sela Kosovskog vilajeta od strane "albanskih zločinaca". Turci – isticao je S. Novaković – moraju oštro da osude i kazne zlo koje albanski muslimani čine Srbima; njihova pasivnost primorava srp-

⁴⁸ *Masakr u jednoj srpskoj kući u selu Pograđu, pečke kaze* [vicekonzul Srbije u Prištini N. Nastasijević ministru inostranih dela Srbije N. Pašiću, Priština, 20. VIII 1904], [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Zulumi aga i begova*, s. 312-313.

⁴⁹ Đ. M i k i ć, *Društvene i ekonomske prilike kosovskih*, s. 53.

⁵⁰ AS MID P. O., mkr. 107, I/25.

ske hrišćane da vide albanske represije kao planirane čistke i primorava ih da napuste Carstvo⁵¹.

Kraj XIX. i početak XX. stoljeća (period od 1898-1903), dakle istorijski trenutak za koji je bila karakteristična eskalacija srpsko-albanskih sukoba, bilo je vrijeme kada je vjerska osnova pogoršavanja odnosa obiju nacija postala potpuno vidljiva. Na početku su za to bili odgovorni već više puta pomenuti muhadžiri, koji su posebno aktivno napadali Srbe, nastanjene duž granice Osmanskog carstva i Srbije⁵². Ubrzo se, međutim, ispostavilo, da osim muhadžira ni znatan dio običnih Albanaca i Srba nije bio u stanju da zamisli uzajamne odnose u duhu poštovanja etničke različitosti i vjerske tolerancije.

Sukobi između Srba i Albanaca različitih vjeroispovijesti tinjali su krajem XIX. i početkom XX. stoljeća posebno u Metohiji. U selima u kojima su dominirali Srbi, Albanci su bili odvojeni od glavnog životnog toka u kojem je učestvovala većina lokalne zajednice. S druge strane, u selima gdje su dominirali Albanci uništavana su srpska domaćinstva. Njihovi dotadašnji vlasnici napuštali su ih i naseljavali zaseoke koji nisu učestvovali u životu sela ili su – posebno ako su ih kuća lišavali pod prijetnjom ili na silu, što je u Metohiji bilo česta praksa – emigrirali. Zajednički, složni život Srba i Albanaca rijetko kad je mirno proticao. To pravilo se posebno odnosi na veće dijelove pečke i prizrenske nahije, gdje je, po mišljenju ruskog naučnika A. J. Timofiejeva, od početka XX. stoljeća bila moguća jedino vegetacija srpskih enklava u “albanskom moru”⁵³.

Godine 1899, kada je postala prva Pečka liga, islamski fanatizam velikog dijela metohijskih Albanaca vidno je porastao. Zbog toga je porastao i broj albansko-srpskih sukoba. Peć i okolina postali su u velikoj mjeri centar aktivnosti albanskih tur-

⁵¹ AS MID P. O., mkr. 107, I/23 (srpski poslanik u Istanbulu Stojan Novaković šefu MID Turske Said-paši, 22. VI 1890).

⁵² Muhadžiri su bili prilično zastupljeni u društvenoj strukturi pojedinih mjesta, rasutih duž sjeverne granice Osmanskog carstva. Svetislav Simić je čak tvrdio da su u pograničnom pojasu Albanci namjerno doveli do nastanka “neprekidnog lanca arbanaških muhadžirskih sela”. Taj srpski političar i diplomata, koji je taj “lanac” smatrao za instrument albanske politike, realizirane u unutarturskoj ravni, vidio je, kao i G. Gaulis, težnju da se sličan albanski kordon formira u sjeveroistočnom dijelu nadvardarske Makedonije. Cilj njegovog stvaranja bilo bi buduće razgraničenje, ne obazirući se na Srbe, albanskih i bugarskih uticajnih zona na makedonskom terenu, vidi: P. O. [P. O r l o v i ć = S. S i m i ć], *Stara Srbija i Arbanasi. Srpsko-bugarški odnosi i arbanaško pitanje – Austrija i Stara Srbija – Arbanaški zborovi i njihovo značenje*, Beograd, 1904, s. 11.

⁵³ A. J. T i m o f i e j e v, *Istoki kosovskoj*, s. 89-90.

kofila, inspiriranih radikalnim vjerskim idejama i državnom ideologijom panislama. Prema izvještaju srpskog novinara iz dalmatinskog Zadra, događaji u Metohiji 1899. “dali su zeleno svjetlo akcijama koje su trebale da dovedu do istrebljenja Srba”⁵⁴. I u nekim drugim tadašnjim ocjenama ne-Srba primjećivano je da je vjerski fanatizam panislamske frakcije Pečke lige, potpomognut antireformatorskom političkom orijentacijom, mogao biti izvanredno iskorišćen od strane Osmanskog carstva (ali i Austro-Ugarske) za produbljivanje “tradicionalnog neprijateljstva koje vlada između Albanaca i Slovena”⁵⁵.

Znaci tog neprijateljstva, čija je bitna osnova bila vjerska netolerancija, mogli su se krajem XIX. i početkom XX. stoljeća primijetiti i izvan Metohije. Napetosti između Albanaca i Srba su bile svakodnevna pojava praktično u cijelom Kosovskom vilajetu, iako se izvan Metohije mnogo zla dešavalo u okolini Prištine, Gnjilana, Kosovske Mitrovice, Vučitrna, Uroševca, Kačanika i Tetova.

Sa tetovskom regijom povezano je i ubistvo izvjesnog srpskog monaha, po imenu Ezekilj (Jezekilj), koje se desilo 1898. godine.⁵⁶ Do svoje smrti hadži Ezekilj je vršio funkciju starješine u manastiru Lazareva u selu Lešak nedaleko od Tetova. S. Novaković je u pismu Tefik-paši od 19. X. 1898. konstatovao da su ga ubili Albanci⁵⁷. Stav S. Novakovića je vjerovatniji nego hipoteza Stevana Simića koji je smatrao da su Ezekilja ubili Bugari, što je iznio u uvodu u uspomene o djelovanju srpskih četnika u Makedoniji od 1903. do 1912. godine.⁵⁸ Treba primijetiti da je S. Novaković, uglavnom, crpio svoje znanje iz vjerodostojnih izvora. Osim toga, do ubistva je došlo u mjestu gdje su mnogo aktivnije bile bande lopova i albanskih fanatika, nego bugarsko-makedonske čete. Napadi na srpska sveštena lica nisu bila če-

⁵⁴ S. Božić, *Politička misao*, s. 140 (autorka navodi tvrdnje iz teksta: “U Staroj Srbiji”, *Srpski glas*, br. 14, 8. IV 1899).

⁵⁵ Termin “tradicionalno neprijateljstvo Albanaca i Srba” koristio je u vrijeme nastanka Lige u Peći šef tadašnje habsburške diplomatije Alois L. Ährenthal: Đ. B o r o z a n, *Velika Albanija: porijeklo, ideje, praksa*, Beograd, 1995, s. 46.

⁵⁶ *Preписка o arbanaskim nasiljima*, s. 69; S. S i m i ć, *Srpska revolucionarna organizacija: komitsko četovanje u Staroj Srbiji i Makedoniji 1903-1912*, prir. i predgovor J. Bajić, Beograd, 1998, s. 36.

⁵⁷ *Preписка o arbanaskim nasiljima*, s. 69.

⁵⁸ S. S i m i ć, *Srpska revolucionarna organizacija*, s. 36.

sta praksa Albanaca, ali ne treba sumnjati da su se dešavali u burnom periodu kraja XIX. stoljeća.⁵⁹

Razmatrajući incidente s kraja XIX. i početka XX. stoljeća koji su se dešavali u lokalnim srpsko-albanskim odnosima, treba skrenuti pažnju na to da su razlozi vjerske prirode, koji često nisu bili glavni motiv agresivnog ponašanja Albanaca-muslimana prema pravoslavlima, često služili kao svojevrsna legitimizacija za sukobe koji su izbijali na društveno-ekonomskoj osnovi. To se dešavalo posebno onda kada su mutesarifi u pojedinim dijelovima Kosovskog vilajeta postajale osobe tijesno povezane sa fundamentalistički orijentisanim muftijama i albanskim moćnicima koji su sa njima saradivali. Takvi mutesarifi su zastupali filotursku opciju i u cilju odbrane privilegirane albansko-turske zajednice bili su spremni da se bore protiv svih oznaka samostalnosti pravoslavnih Slavena, naseljenih u Staroj Srbiji i Makedoniji.

“Neronsko vreme” – da upotrijebimo termin srpskog konzula u Prištini Sime J. Avramovića – bilo je za kosovske Srbe period kada je funkciju prištinskog mutesarifa vršio izvjesni Džemal bej⁶⁰. U izvještaju s kraja juna 1901. S. J. Avramović je istakao da su tada neprekidno revidirani i saslušavani srpski učitelji, što je nailazilo na izrazito odobravanje većine albanskih muslimana. Kao primjer te vrste osmanskih represija prema Srbima bio je, između ostalog, postupak protiv Damnjana Prljiničevića, učitelja iz Kosovske Mitrovice koji je povremeno vršio funkciju crkvenog revizora okolnih srpskih škola. Slično se može tretirati i postupak protiv Save Popovića⁶¹. Turci su bacali u tamnice ne samo srpske prosvjetitelje, nego i pravoslavne seljake, kojima, po pravilu, nisu dokazivani nikakvi prijestupi koji bi morali biti kažnjeni. Dešavalo se da su ti seljaci tražili zaštitu od metropolite Nićifora Perića, koji je tada imao pod crkvenom jurisdikcijom pravoslavno srpsko stanovništvo Kosovskog vilajeta. Pojedini ugroženi Srbi su u očajanju i strahu od Turaka i Albanaca (prije nego u naglom naletu pobožnosti) molili svog metropolitu u ljeto 1901.

⁵⁹ Konzul Srbije u Prištini S. J. Avramović opisao je u jednom od izvještaja za MID Srbije kako su Albanci u Kosovskoj Mitrovici uhvatili popa Miljka, koji je u to mjesto došao iz sela Banje u okolini Peći: *S. J. Avramović Gospodinu dr N. Vujiću, Predsedniku Ministarskog saveta, Ministru inostranih dela, itd., itd., itd. – u Beogradu, Priština, 2 VI 1901, [u:] B. P e r u n i č i ć, Svedočanstvo, s. 50.*

⁶⁰ *S. J. Avramović Gospodinu dr N. Vujiću, Predsedniku Ministarskog saveta, Ministru inostranih dela, itd., itd., itd. – u Beogradu, Priština, 29 VI 1901, [u:] B. P e r u n i č i ć, Svedočanstvo, s. 65.*

⁶¹ Isto.

ne samo da im omogućí da se sakriju u nekom srpskom manastiru, nego i da im dopusti da se zamonaše⁶².

Brojni srpsko-albanski sukobi potresali su Staru Srbiju (posebno Metohiju) i privardarski dio makedonskih zemalja 1903,⁶³ a zatim i 1904-1905. godine.⁶⁴ Veći dio njih predstavljali su svojevrsni albanski *veto* na turske reformatorske mjere (društveno-političke i poreske), preduzimate između ostalog u cilju uvođenja narodnih i vjerskih prava Srba, dekretovanih u jesen 1902. godine. Albanski muslimani, sukobljeni sa Srbima, napali su 1903. srpske duhovne simbole. Oktobra 1903, predvođeni Fekom Bajramovićem, Albanci, nazvani u srpskoj štampi kao “pobesneli i raspušteni”, na smrt su pretukli popa Jevtimija i još nekoliko osoba iz manastira Devič u okolini Vučitrna. Albanci su zauzeli manastirsku zemlju. Tukući i vršeći agresiju, profanirali su mjesto vjerskog kulta.⁶⁵ Albansko demonstrativno i provokativno ponašanje dešavalo se i pod dečanskim manastirskom, kojim su u to vrijeme upravljali ruski monasi.⁶⁷ Nedaleko od jednog od najvažnijih srpskih hramova dolazilo je do ozbiljnih napetosti takođe u ljeto 1905. godine. U okolini manastira Albanci iz Prizrena, Đakovice, Malesije i plavsko-gusinjske regije dali su tada *besu* protiv metohijskih Srba i Crnogoraca⁶⁸. Dvije godine kasnije (17. IV. 1907.) desio se albanski na-

⁶² S. J. Avramović *Gospodinu dr. N. Vujiću, Predsedniku Ministarskog saveta, Ministru inostranih dela, itd., itd., itd. – u Beogradu, Priština, 29 VI 1901*, [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Svedočanstvo*, s. 65.

⁶³ Vidi: “Iz Stare Srbije i Mačedonije (originalni izvještaji): askerski zulumi – nove poreze – grabljenje devojaka”, *Samouprava*, br. 13, 1 XI 1903, s. 1-2.

⁶⁴ N e b o j š a, “Arnautska buna”, *Politika*, br. 47, 27 II 1904, s. 1; i s t i, “Arnautska sila”, *Politika*, br. 71, 22 III 1904, s. 1; i s t i, “Arnautska buna”, *Politika*, br. 87, 9 IV 1904, s. 1.

⁶⁵ “Iz Stare Srbije i Mačedonije: Albanski zločini u manastiru Deviču”, *Samouprava*, br. 2, 20 X 1903, s. 2.

⁶⁶ O trogodišnjem periodu od 1903-1905, kad su postojale stalne napetosti u okolini Dečana, vrijedni pažnje su odlomci izvještaja objavljenih kao “Dečanski dnevni” [u:] *Zadužbine Kosova. Spomenici i znamenja srpskog naroda*, Prizren – Beograd 1987, s. 758-759.

⁶⁷ “Rusi u Visokim Dečanima”, *Samouprava*, br. 21, 11 XI 1903, s. 2.

⁶⁸ *Obaveštajni biro Generalštaba u Beču – iz pregleda najvažnijih promena tokom 1905. godine u komandnom sastavu, naoružanju, obuci, budžetu i sl. u armijama balkanskih država; ovdje delovi o Srbiji, Makedoniji, Kosovu, Sandžaku i Albaniji: Veränderungen im Heerwesen der Balkanstaaten in Jahre 1905... Serbien, Beilage 3: Die Situation in Nordalbanien im Jahre 1905*, [u:] *Austro-Ugarska i Srbija 1903-1918: dokumenti*, t. III, s. 605.

pad na patrijaršiju u Peći,⁶⁹ a u julu 1909. na manastir Sopoćani.⁷⁰ Za razliku od događaja 1903, koji su, makar donekle, interesirali Osmanlije, sukobljene sa Albancima povodom reformi, događaji od 1905-1907. Osmanlije su potpuno ignorirali. Poslije incidenta 1907. u Peći, Srbi su predali lokalnom mutesarifu pismo sa podacima o albanskim zločincima. Međutim, nisu dočekali ništa što bi moglo svjedočiti o tome da su Osmanlije bili zainteresovani za kažnjavanje Albanaca⁷¹.

Okolinu Đakovice, osim pravoslavnog i muslimanskog stanovništva, naseljavali su i Albanci-katolici. U antisrpskim incidentima prednjačili su, istina, u cijeloj đakovačkoj nahiji albanski muslimani, ali je od početka XX. stoljeća (od 1901-1902) dolazilo u okolini Peći do sukoba Srba sa albanskim katoličkim stanovništvom (tzv. *Fandima*)⁷². O sukobu albanske katoličke zajednice sa pravoslavnim Srbima treba reći nekoliko rečenica više.

Sukobi *Fanda* sa metohijskim Srbima eskalirali su u periodu od 1904-1905. godine. Zabilježeni su bili takođe i početkom 1906. godine⁷³. Neki posmatrači srpsko-albanskih sukoba u Metohiji smatrali su da su se albanski katolici odlikovali istom netrpeljivošću prema Srbima kao i njihovi muslimanski zemljaci,⁷⁴ s kojima su, uostalom, tokom cijele prve decenije XX. stoljeća bili u velikoj neslozi⁷⁵. Pred kraj

⁶⁹ M. B r u s i n, *Rasprava o Kosovu*, s. 35.

⁷⁰ *Zulumi Arnauta u manastiru Sopoćanima* [T. Protić, K. P. Kulagić, S. Popović i S. Stefanović, Ministarstvu prosvete i veroispovesti u Beogradu, Novi Pazar, 24. VII 1909], [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Zulumi aga i begova*, s. 433-434.

⁷¹ M. B r u s i n, *Rasprava o Kosovu*, s. 35.

⁷² B. P e r u n i ć i ć, *Poslednjih deset godina turske vladavine*, s. 17.

⁷³ AS MID P. O., mkr. 280, I/310-315: *Un exposé succinct de la situation on Vieille Serbie*, Istanbul, 2 XII 1904; *Napadi Fanda na neka srpska sela* [konzul Srbije u Prištini M. Spaljaković ministru rata i zameniku šefa MID Vasi Antoniću, Priština, 4 I 1906], [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Zulumi aga i begova*, s. 363-364; M. V o j v o d i ć, *Prilike na Kosovu i Metohiji i politika Srbije 1881-1912*, [u:] i s t i, *Srbija i balkansko pitanje (1875-1914)*, Novi Sad, 2000, s. 58.

⁷⁴ B. P e r u n i ć i ć, *Poslednjih deset godina turske vladavine*, s. 17.

⁷⁵ *Sukobi Arnauta (katolika) i Arnauta (muhamedanaca)* [konzul Srbije u Prištini M. Spaljaković šefu MID N. Pašiću, 28. VI 1906], [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Zulumi aga i begova*, s. 364-365. Do zaoštavanja sukoba u unutaralbanskim međuvjerskim odnosima došlo je takođe početkom 1908. Dan poslije katoličke Nove godine u nerazjašnjenim okolnostima podmetnuta je u jednoj od prizrenskih džamija svinjska glava. Tu evidentnu uvredu islama albanski muslimani su primili neobično ozbiljno. U odgovoru na provokaciju riješeno je da se spaljuju katoličke kuće, da se katolici izbacuju s posla, zemlje i da se lišavaju sve imovine. Srbi su zabrinuto posmatrali okrutnost međusobnih obračuna u albanskoj zajednici. Iako oni nisu bili cilj muslimanske osvete, njihova

1905. srpski konzul u Prištini, Miroslav Spaljковиć, izvještavao je pukovnika Vasu Antonovića (ministra rata, istovremeno ministra inostranih dela Srbije) o konfliktima Albanaca-Fanda i Srba. Kako je napisao M. Spaljковиć:

U pečkoj nahiji [...] ima Srba skoro pet puta više nego Arnauta katolika. I samo za to što su Srbi bez oružja, Arnauti katolici čine nad njima svakojaka nasilja, biju ih kao zečeve i utamanjuju na očigled celog sveta. Za toliku nepravdu i pred Bogom i pred ljudima Srbija nosi tešku odgovornost⁷⁶.

Nekažnjavanje katoličkih Albanaca iritiralo je srpske diplomate, koji su čak bili svjesni i svoje djelimične odgovornosti za tešku sudbinu zemljaka. Srpske diplomate su ipak dobro znali da su Albanci-katolici ostajali nekažnjeni u osmanskoj državi svaki put kada su uspjeli da se vješto zaštite austro-ugarskim patronatom⁷⁷.

Sukobi na osnovi političkih aspiracija

U zemljama Stare Srbije i Makedonije (posebno na teritoriji Kosova) funkcionirala je klasa posjednika koju su sačinjavali Albanci-muslimani i koji su krajem XIX. i početkom XX. stoljeća imali značajan utjecaj na upravljanje tim dijelom Osmanskog carstva. I pored toga, Osmanlije su često morale gasiti albanske bune na Kosovu, Metohiji i drugim regijama Evrope. Buneći se, Albanci ipak nisu odmah težili nezavisnosti. Proces transformacije njihovih težnji od umjereno autonomističkih preko radikalno autonomističkih do nezavisnosti, bio je jedan od složenijih historijskih procesa na Balkanu. U drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća Albanci su bili ambivalentni prema Osmanskom carstvu. S jedne strane, izražavali su čvrstu

sudbina se u to vrijeme nimalo nije popravila. Dešavali su se slučajevi napada albanskih muslimana, nekako "uzgred", takođe na pravoslavne hrišćane. U svakom slučaju, ako je do nekih napada, onda, kako je to opisao B. Peruničić: "[...] Iako su naoružani Arbanasi muhamedanci pokadkad ugnjetavali svoju sabraču katoličku, to ih nimalo nije ometalo da istodobno sprovode na Srbima najgnusnija zločinstva. Zbog toga su Srbi sa Kosova bežali ispod toga užasnog nasilja" – B. Peruničić, *Poslednjih deset godina turske vladavine*, s. 21.

⁷⁶ *Austrija preko svojih konzulata i fratera, organizuje katolike-fande – da ucenjuju, krađu, pljačkaju, ubijaju i raseljavaju Srbe u pečkom sandžaku* (srpski konzul u Prištini M. Spaljковиć Vasi Antoniću, pukovniku Generalštaba, ministru rata i viceministru inostranih dela Srbije, Priština, 12. XII 1905), [u:] B. Peruničić, *Zulumi aga i begova*, s. 351.

⁷⁷ Tamo, s. 350-355.

privrženost sultanu, a s druge su stalno težili tome da osnuju administraciju maksimalno nezavisnu od Osmanlija.

Od 1881. do 1912. u evropskom dijelu Osmanskog carstva često su izbijali sukobi na političkoj osnovi. Ozbiljne razmjere poprimali su i albansko-srpski i albansko-osmanski sukobi. Dio tih drugih (sukobi inspirisani od strane albanskih radikala, neposredno posle razbijanja Albanske lige u Prizrenu i incidenti do kojih je dolazilo u prvoj polovini devedesetih godina XIX. stoljeća, kao i protesti albanskih muslimanskih konzervativaca protiv mladoturskih reformi) prelazio je čak u prilično ozbiljne, ponekad opasno duge oružane konfrontacije.

Albansko-osmanski sukobi političko-oružanog karaktera imali su veliki značaj za Srbe koji su mogli biti njihove manje ili više slučajne žrtve. U vezi sa takvom opasnošću srpske političke elite, posebno od kraja osamdesetih godina XIX. stoljeća, pažljivo su pratile većinu albansko-osmanskih napetosti⁷⁸. Različite političke aspiracije koje su ispoljavali Albanci, a prije svega njihove autonomističke zahtjeve, Srbi su po pravilu primali s distancom, antipatijom ili otvorenom netrpeljivošću. To je imalo svoje porijeklo u iskustvima koje su Srbi stekli iz susjedstva sa Albancima. To je posebno postalo primjetno u periodu od 1902-1903. i 1908-1912. godine. Ukoliko su najavljivani ustupci Osmanlija prema hrišćanima naseljenim u evropskom dijelu Carstva i pokušaji drugih unutrašnjih reformi za Srbe mogli biti isključivo korisni, utoliko su za albanske konzervativne slojeve osmanske reformatorske inicijative svake vrste bile povezane isključivo s gubitkom dijela privilegija.

Do otvorenih sukoba na osnovi ozbiljnih političkih razlika, u kojima su neposredni protivnici bili Albanci i Srbi nastanjeni u evropskom dijelu Osmanskog carstva, nije dolazilo toliko često koliko do sukoba na vjerskoj ili ekonomskoj osnovi. Dešavali su se ipak periodi obilježeni srpsko-albanskim okršajima te vrste, provociranim uglavnom od strane Albanaca. Izvor tih provokacija bio je, prije svega, u težnji da se, oslabivši putem otvorene konfrontacije, srpski potencijal spriječi jačanje stranog elementa i gubitak uticaja Albanaca u nekim regijama Osmanskog carstva. Upravo tako se može shvatiti dio albanskih napada na Srbe do kojih je dolazilo posljednjih godina XIX. i prvih godina XX. stoljeća.

Godine 1897. Osmansko carstvo je vodilo rat sa Grčkom, uz svesrdnu pomoć Albanaca. Za vrijeme tog rata, kao i neposredno poslije njega, dakle u vrijeme djelovanja Pečke lige, Albanci su počeli sa intenzivnijim djelovanjem u cilju da svo-

⁷⁸ Vidi npr. dokumente o albansko-turskim okršajima 1903. g.: AS MID P. O., mkr. 135, I/30 (Branislav Nušić, srpski konzul u Prištini ministru inostranih dela Srbije Andreju Nikoliću, Priština, 10. VII 1893); AS MID P. O., mkr. 135, I/32 (korespondencija između Ministarstva unutrašnjih i Ministarstva inostranih dela Srbije, Beograd, 13. VII 1893).

jim političkim uticajima nadvladaju kosovski vilajet i neke makedonske centre, locirane u manastirskom vilajetu. U tom cilju koristili su filotursku platformu. Albanске age, begovi i mule željeli su da sebi i svojim pobratimima obezbijede privilegiranu poziciju u društvenoj strukturi Osmanskog carstva. O takvom albanskom ponašanju 1897. mnogi Srbi su mislili kao konzul Todor P. Stanković, koji je predstavljao Monarhiju Obrenovića u Prištini. U jednom od pisama premijeru i ministru inostranih dela Srbije, Đorđu Simiću, on je primjećivao albansko-tursku solidarnost i istovremeno konstatirao:

[...] Arnauti, od kako je Turska pobedila malenu i rastrojenu Grčku, ne samo što su se pogordili, već su u pravom smislu pobesnili i vrše nad srpskom rajom nasilja kakva nisu smeli da čine i u najgora vremena⁷⁹.

U pojedinim regijama u kojima su odavno tinjale međuetničke svade nevjеровatno je porastao osjećaj superiornosti i osionosti kod Albanaca povezanih sa kriminalnim grupama, koje su se bavile krađama, otkupima, vendetom, kao i silovanjima. To se posebno može reći o Metohiji⁸⁰. Osmanlije, nadajući se koristima od instrumentalog korišćenja Albanaca, a s druge strane plašeći se potencijalnih sukoba sa naoružanim grupama, sastavljenim od članova ratoborne nacije, tolerirali su ekscese albanskih secikesa, koji su u svom stavu prema južnoslavenskim hrišćanima nerijetko bili inspirirani osmanskom okrutnošću prema hrišćanskim Jermenima⁸¹.

Inspiratori albanskog nasilja na Srbima i drugim pravoslavicima (kao i prema katolicima, ugnjetavanim ipak u manjoj meri, zbog “štita” Austro-Ugarske) bili su neki turski pobirači poreza. Na to je skrenuo pažnju u jednoj od svojih rasprava Svetislav Simić (Pavle Orlović)⁸². Izvjesne sličnosti u ponašanju Albanaca i Turaka, a pre sve-

⁷⁹ [T. P. S t a n k o v i ć] *Gospodinu Đorđu S. Simiću, Predsedniku Ministarskog saveta, Ministru inostranih dela, itd. itd., - u Beogradu, Priština, 19 VII 1897, [u:] B. P e r u n i ć i ć, Pisma srpskih konzula iz Prištine (1890-1900), Beograd, 1985, s. 269.*

⁸⁰ P. O r l o v i ć [S. S i m i ć], *Pitanje o Staroj Srbiji*, Beograd, 1901, s. 14.

⁸¹ Progoni Jermena u ogromnim razmjerama dešavali su se još 1895-1896. Kako je napisao Tomaš Vituh /Tomasz Wituch/: “Pokolji Jermena [...] neizmјerno su zaoštrili [tada] muslimansko-hrišćanske odnose u cijeloj imperiji, a posebno u balkanskim provincijama, još uvijek pod vlašću sultana” – T. W i t u c h, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, Warszawa, 1980, s. 89. Pitanje antiјermenske politike Turske opširnije: G. K u c h a r c z y k, *Pierwszy holocaust XX wieku*, Warszawa, 2004, s. 17-71, 147-176.

⁸² P. O., *Stara Srbija i Arbanasi. Srpsko-bugarski odnosi i arbanашko*, s. 7-8.

ga tursko tolerisanje albanskih prekršaja, doprinijele su tome da su Srbi nasilje prema njima vidjeli kao dokaz za postojanje zajedničkog, antihrišćanskog fronta Albanaca i Osmanlija, ujedinjenih vjerom⁸³.

Taj "front", iako više puta narušavan antiosmanskim albanskim istupima u kojima je isticano neodobravanje političkih reformi u Osmanskom carstvu i osmanskih namjera da sve Albance (bez obzira na vjeroispovijest) opterete porezima (1902-1903), trajao je sve do 1908. godine. On se vidno manifestovao 1904. u pokušaju sklapanja sporazuma *Yıldızu* sa albanskim liderima, po kojem su Albanci trebali dobiti široku autonomiju u svim osmanskim provincijama na Balkanu u kojima su bili većinsko stanovništvo⁸⁴.

Godine 1904. u starosrpskim i makedonskim zemljama vladala je potpuna anarhija koja je onemogućavala uvođenje bilo kakvih društvenih reformi, komplikovala položaj južnoslavenskog življa i – kako je često primjećivano u srpskim časopisima – garantirala Albancima i Turcima dobre odnose i očuvanje političke prevage nad ne-muslimanima⁸⁵.

Sljedećih godina (1905-1907) u Staroj Srbiji i Makedoniji, uglavnom u vezi sa političko-propagandno-oružanom aktivnošću srpskog četničkog pokreta, rasplamsali su se sukobi između Srba i Albanaca i Osmanlija (kao i srpsko-bugarski konflikti, ograničeni na makedonske zemlje)⁸⁶. Poziciju glavnog provokatora srpsko-albanskih sukoba tog vremena zauzeli su Srbi, čije su aspiracije priključivanja starosrpsko-makedonskih zemalja u zonu uticaja Monarhije Karađorđevića izazivale zajednički otpor albanskih kačaka i moćnika, kao i Osmanlija.

Pomjeranje Albanaca od 1908. godine s pozicije prijatelja na pozicije neprijatelja sultanske vlasti, uz istovremeno jačanje veza sa Habsburškom monarhijom, skoro nikada nije označavalo prestanak netrpeljivosti prema Srbima ili Crnogorcima. Štaviše, ta netrpeljivost se iz godine u godinu pojačavala. Anarhizacija društvenog života na teritorijama koje su naseljavali, bila je za Albance šansa da postanu nezavisni od Porte. Jedan od načina da se postigne stanje anarhije bilo je pothranjivanje albansko-južnoslavenskih sukoba, za šta je instrumentalno korišćeno npr. pitanje vjerskih razlika.

⁸³ P. O r l o v i ć, *Pitanje*, s. 7.

⁸⁴ "Grčke novine o tretiranju albanskog pitanja na Porti 1904. godine", [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Zulum i aga i begova*, s. 313-314.

⁸⁵ [G d e.], "Šta se čuje iz Gostivara", *Politika*, br. 120, 12 V 1904. s. 1.

⁸⁶ T. S m i l j a n i ć-B r a b i n a, "Klub Omladinaca iz Stare Srbije i Mačedonije i miting od 9 decembra 1907 godine u Beogradu (pre dvadeset godina)", *Južni pregled*, br. 4/XII 1927, s. 173.

Godine 1909-1911, kao i 1912. bile su posebno obilježene albansko-osman-skim i albansko-južnoslavenskim sukobima. Do njihovog izbijanja dolazilo je, prije svega, u kosovskom i manastirskom vilajetu. U uslovima tokom albanskih ustanaka protiv mladoturaka⁸⁷ često je dolazilo do političkih napetosti između Albanaca i Srba. Indikacije albansko-srpske solidarnosti bile su u to vrijeme prava rijetkost. Albanske oružane operacije, s ciljem da spriječe mladoturke u sprovođenju reformi i vremenom da dovedu do nastanka autonomne Albanije, uznemiravale su svojim razmjerama i teško predvidivim posljedicama, čitavo južnoslavensko stanovništvo, naseljeno u Staroj Srbiji i Makedoniji, kao i na teritoriji nezavisnih država Srbije i Crne Gore pri granicama s osmanskim kosovskim i skadarskim vilajetom⁸⁸. Srbi, imajući iskustvo dotadašnjih fatalnih odnosa s Albancima, punih konflikata, konstatairali su tada da bi podržavanje Albanaca, a tim prije pristanak na poziciju etničke grupe koja nema nikakve vlasti u budućnosti i koja bi umjesto u okviru Osmanskog carstva funkcionirala unutar autonomne Albanije – bilo ravno samoubistvu.

U vrijeme albanskih ustanaka neposredno prije balkanskih ratova stanje anarhije i neprekidnog ratnog vrenja u pojedinim mjestima je prijetilo konkretnom opasnošću srpskim susjedima Albanaca. Albanci, suprotstavljajući se pokušajima realizacije reformi od strane Turaka, dakle onome što je Srbima trebalo u perspektivi da donese dugo očekivane koristi, sve jasnije su dovodili svoje srpske susjede u situaciju u kojoj su se morali jednoznačno opredijeliti za ili protiv Albanaca. Mnoge incidente, čije su žrtve bili Srbi, ipak su i dalje izazivali obični albanski banditi⁸⁹. Većina običnih Srba teško je mogla da zamisli aktivno opredjeljivanje protiv Osman-

⁸⁷ Vrijedna zbirka dokumenata o albanskim ustancima 1910-1912: N. N i k a, *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, Prishtinë, 2003.

⁸⁸ Vidi između ostalog: *Konzulat Kraljevine Srbije – Priština Ministarstvu inostranih dela Kraljevine Srbije – Beograd, telegram*, Priština, 28 IV 1912, [u:] *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914*, kn. V, 1: *1/14. januar - 14/27. juli 1912.*, prir. M. V o j v o d i ć, ured. R. S a m a r d ž i ć, Beograd, 1984, s. 571.

⁸⁹ Nemali broj incidenata tog tipa, koji su se uglavnom završavali gubitkom života Srba koji su se suprotstavljali albanskom nasilju, zabilježen je u izvještajima srpskih konzula iz Prištine (M. Rakića i M. Đ. Milojevića), napisanim od kraja oktobra do decembra 1911. g., vidi između ostalog: *Konsul M. M. Rakić – Ministarstvu inostranih dela – Beograd*, Priština, 29 X 1911, [u:] B. P e r u n i ć i ć, *Svedočanstvo*, s. 485-488; *Konsul M. M. Rakić – Ministarstvu inostranih dela – Beograd*, Priština, 21 XI 1911, isto, s. 488-489; *Konsul Dr M. D. Milojević – Ministarstvu inostranih dela – Beograd*, Priština, 22 XII 1911, isto, s. 490-491.

skog carstva na albanskoj strani⁹⁰. Tim prije što su u haosu koji je trajao jedini zaštitnici kakvog takvog reda bili, paradoksalno, Osmanlije, prisiljeni najzad situacijom ugroženosti vlastitih interesa da interveniraju protiv Albanaca, ali su ipak i dalje često optuživali Srbe za “opšte i stalno provociranje” albanskih muslimana da narušavaju poredak⁹¹. ■

LOCAL ALBANIAN-SERBIAN CONFLICTS FROM 1881 TO 1912: ATTEMPT OF NEW TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS

Voyczeh Szczepański

Summary

The subject of this article are Albanian-Serbian local conflicts from 1881 to 1912, which took place in European provinces of Ottoman Empire.

The particular attention was paid for contemporary tensions in Villayet of Kosova. The discussed tensions had, despite some common features, different specificity, range and dynamics. There are showed and analyzed only chosen conflicts. Information about them has been derived from Serbian sources, which had been selected from a file of the Serbian Archive and from published files of documents.

Author opposed constructing such formulation as directories and catalogue of Albanian-Serbian incidents. He proposes the typological analysis instead. There are separated three fundamental backgrounds of this conflicts: economical (in a wide meaning), religious and the background of political aspirations. More attention is paid for conflicts between Albanians and Serbs in reference to economical and religious conflicts, than to those which followed from political ambitions. In the considerations author is trying to point factors responsible for the fact, that one type of

⁹⁰ Up. novinsku bilješku iz avgusta 1912. objavljenu na stranicama sarajevske *Otadžbine*, u kojoj se konstatuje da Srbi uglavnom nisu vjerovali u mogućnost srpsko-albanskog saveza, jer u to vrijeme kad su oni tražili garanciju svog postojanja u pravno uređenoj, organizovanoj osmanskoj državi, Albanci, “najveći neprijatelji discipline i reda”, koji su tražili privilegirani status, nisu trebali nekažnjeno pljačkati i istrebljivati Srbe - što je, nažalost, bila svakodnevna pojava – “Srbi i Arnauti”, *Otadžbina*, br. 110, 11 VIII 1912, s. 2.

⁹¹ “Arnautska (!) zvjerstva”, *Otadžbina*, br. 119, 4 IX 1912, s. 2.

Vojčeh Ščepanjski, *Lokalni albansko-srpski sukobi u razdoblju 1881-1912:*
Pokušaj nove tipološke karakteristike
Prilozi, 37, Sarajevo, 2008, str. 45-74.

conflicts had escalated in given moment of history, and some other time other conflict dominated. ■

(Translated by Ewa Szczepańska)